

O'QUVCHILARDA JISMONIY TARBIYADAGI ESTETIK XUSUSIYATLAR HAQIDAGI NAZARIY BILIMLARINI KENGAYTIRISH

R.F.Djoldasov – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori*

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Tayanch so'zlar: mavzu, samarali, estetik, tadqiqot, jismoniy tarbiya, his-tuyg'ular.

Ключевые слова: предмет, эффективный, эстетический, исследовательский, физическое воспитание, эмоции.

Key words: subject, effective, aesthetic, research physical education, emotions.

Kirish. Estetik rivojlanirish shaxsning estetik ongi, go'zallikka munosabati va estetik faoliyati vujudga kelishi hamda takomillashuvini o'z ichiga oladigan uzoq davomiylikni taqozo etadigan jarayonni anglatadi. Bu jarayon yosh va ijtimoiy omillar bilan belgilanadigan turli bosqich hamda darajalarga ega. U shaxsning jamiyat estetik madaniyatini egallab olishiga bog'liq bo'lib, turli yo'llar hamda shakllar yordamida amalga oshiriladi. Tarbiya shaxsni estetik rivojlanirishni amalga oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Estetik rivojlanirish shaxsga jamiyat estetik madaniyatining ma'naviy va moddiy ko'rinishlarini muntazam singdirib borish yo'li bilan shakllantiriladi.

Shaxs estetik madaniyatining asosiy tarkibiy qismlari: estetik ong, badiiy ehtiyojlar va munosabatlar hamda estetik faoliyatdan iborat.

Estetik ong ijtimoiy voqelik, tabiat, san'at bilan bevosita muloqot jarayonida shakllanadigan g'oyalar, nazariyalar, qarashlar, badiiy fikr mezonlari, estetik idrokning majmuidir. U badiiy ta'lim va estetik tarbiya tizimidagi jarayonlar vositasida takomillashib boradi. Estetik ongning asosini estetik idrok tashkil etadi.

Estetik baho kishining muayyan hodisa yoki obrazga insoniyatning butun rivojlanish tarixi mobaynida hosil qilingan estetik normativlar, ideallar bilan qiyoslash asosida munosabat bildirishidir. Estetik baho voqelikdagi hodisa yoki voqealardagi, shuningdek, san'at asarlaridagi go'zallik yoki xunuklik, chiroylilik yoki badbasharalik, qaxramonlik yoki qo'rqqoqlik, fojiaiviylik yoki komiklik kategoriyalariga tayanib, ularning estetik qiymati, obrazli aks ettirishning chuqurligi va originalligi, muallif ijodiy uslubining yorqinligi va ifodaliligi haqidagi muayyan fikrlarni anglatadi.

Estetik ehtiyoj kishini voqelikni nafosat nuqtai nazaridan bilib olishga, badiiy faoliyatning aniq bitta yoki bir necha turlariga undovchi subyektiv omildir. Estetik ehtiyojlar badiiy axborotga ehtiyoj, go'zallik haqidagi fanning rivojlanish qonunlarini chuqurroq anglash, estetik zavq bag'ishlagan narsani ko'proq idrok etishga intilish; xunuklikka murosasizlik; bir san'at asari va uning muallifi haqidagi yangiliklarni bilish ehtiyoji kabilarni o'z ichiga oladi.

Estetik qiziqish shaxsning estetik faoliyatga, voqelikni va san'at asarlarini estetik jihatdan o'zlashtirishga yo'nalganlik darajasini bildiruvchi tushunchadir. Estetik qiziqishning ko'rsatkichlari shaxsning estetik faoliyatga intilishi, unda o'zi yoqtirgan san'at asarlarining bo'lishi, ularni takror-takror idrok etib, ular haqda fikr bildirishga intilish, boshqalarning fikri bilan qiziqish; muayyan san'at turi, janri, yo'nalishi, maktab va shu kabilarni afzal ko'rishda namoyon bo'ladi.

Estetik faoliyat estetik ong asosida vujudga keladi, shakllanadi, boshqacha qilib aytganda, estetik faoliyat estetik ongning amaliyotda moddiylashuvidir. Estetik faoliyat asosini insonning muayyan talab va ehtiyojlari tashkil etadi.

Yuqoridagi ta'riflarda tilga olingan asosiy qirralar u yoki bu darajada jismoniy tarbiya darslari mazmunida mujassam. Shuning uchun ham jismoniy tarbiya darslarida ulardan foydalanish estetik tarbiya vositasi sifatida ilgari surilgan ilmiy g'oyaga nazariy asos bo'la oladi.

Go'zallik tabiat, jamiyat, ijtimoiy munosabatlar va san'atga doir hodisa bo'lib, biror narsaga his-tuyg'u orqali ta'sir o'tkazish yo'li bilan insonda jismoniy va ma'naviy kuchlar oqimining ko'payishiga, shodlik, zavqlanish, ma'naviy qoniqish holati vujudga kelishiga sabab bo'ladigan hosiladir. U – ijtimoiy ahamiyatga molik hodisa. Go'zallik tizimda tasavvur va tushunchalarning ongilligi muhim o'rin tutadi [5]. O'quvchilarda estetik tasavvur va bilimlar zahirasi nechog'lik ko'p bo'lib, obrazlarni qabul qilish qobiliyati qanchalik rivojlangan bo'lsa, ular go'zallikni shunchalik tezroq anglaydilar va to'g'ri baholaydilar.

A.D.Xojimirzayev o'z tadqiqoti doirasida o'quvchilarni jismoniy tarbiyalashga bo'lgan talablardan biri hissiylikni ilmga yo'naltirilganligi bilan uyg'unlikda qo'shilishi, ushbu tarbiyadagi aynan estetik jihat ko'rsatilgan talabni ta'minlash, bunga estetik mazmunga boy ta'limiy materialga ijodiy yondashish, o'quvchilarning sport estetikasiga bo'lgan qiziqishini optimallashtiradigan samarali metodlari, vosita va usullarini qo'llash bilan erishish mumkinligini ta'kidlab o'tadi [6].

O'quvchilarning jismoniy tarbiya jarayonida ularning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olgan holda jismoniy mashqlaridan foydalanish muammosi T.B.Kozlovaning tadqiqotlarida ham o'rganilgan. Mazkur tadqiqotda maktab yoshidagi bolalar bilan jismoniy tarbiya va folklor mashqlari, sport o'yinlari va jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida mashqlarni bajarishga qo'yiladigan pedagogik talablar, jismoniy rivojlanirish, bolalarning individual xususiyatlariga mos o'yinlar tizimini ishlab chiqish, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini takomillashtirish uchun pedagogik metodlardan foydalanish kabi muammolar o'rganilgan [7].

Biz tadqiq etayotgan muammo yuzasidan qator xorijiy manbalar ham mavjudligi masala dunyo miqyosida o'rganilayotganligidan dalolat beradi. Jumladan, Jodee Ann Schaben uy maktablari va maktab o'quvchilarining jismoniy faolligini qiyosiy baholash muammosiga oid dissertatsiyasida bolalarning jismoniy faoliyati akselerometriya asosidagi faoliyat bilan baholanishi.

Jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarni estetik tarbiyalashda turli didaktik vositalardan foydalanish yosh avlodni barkamol shaxs sifatida shakllanishida muhim omil bo'lib hisoblanadi. Buyuk hakim, mutafakkir Abu Ali Ibn Sino: "Badan tarbiya – sog'liqni saqlashda ulug'vor usuldir" – deydi. Demak, inson jismonan sog'lom, har tomonlama yetuk rivojlanishi ma'lum maqsadni ko'zlagan holda, tejamlil harakat qilishi uchun tabiat qo'ynida yoki ozoda, shinam sport zalida jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish bularning hammasi unda nafosat his-

tuyǵusini, aqliy tushunchasini va estetik didini tarbiyalaydi.

Asosiy qism. Jismoniy tarbiya bilan shugʻullanar ekan, bolaning qaddi-qomati, yurishi, ayrim harakatlarni bajarishda oʻziga xos nazokat, joziba, nafosat yuzaga keladiki, bu komil insonning muhim sifati, bola shaxsining ichki va tashqi jihatdan estetik uygʻunligini tarkib toptirishga xizmat qiladi.

Maktab jismoniy tarbiya darslariga nazar tashlasak, darslarning asosini (1-sinflar 66 soat, 2- va undan yuqori sinflarda 68 soat xaftasiga 2 marta) tashkil etadi. Shu oʻrinda haqli savol tugʻiladi. Oʻqituvchilarning oʻzlarida jismoniy tarbiya darslari mazmunidagi goʻzallik haqida koʻnikma va malakalar yetarli? Ular estetik tarbiya xususiyatlarini oʻquvchilarga yetkazish va ular ongiga singdirish borasida yetarli kasbiy-metodik tayyorgarlikka egamilar? Oʻqituvchilarda oʻquvchilarning jismoniy harakatlardagi goʻzallikni anglash koʻnikmasi shakllanganmi? Agar shakllangan boʻlsa, uni daraja sifatida qanday baholash mumkin?

Shuning uchun ham bu jarayonni oʻrganish, albatta, sotsiologik soʻrovnoma oʻtkazishni taqozo etadi.

Biz tadqiq etayotgan muammoning ahvoli qay darajada ekanligini aniqlash maqsadida Qoraqalpogʻiston Respublikasi Nukus shahri 1-sonli ixtisoslashtirilgan maktab va 3-, 37-sonli umumiy oʻrta taʼlim maktablari, Qashqadaryo viloyati Qarshi shahri 5-, 21-sonli umumiy oʻrta taʼlim maktablari va Namangan viloyati Davlatobod tumani 58-sonli ixtisoslashtirilgan maktab va 53-sonli umumiy oʻrta taʼlim maktablarda holatning real ahvoli haqida maʼlumot olish uchun sotsiologik soʻrovnoma savollari orqali holatni oʻrganish ishlari olib borildi. Soʻrovnoma savollarida oʻquvchilarning jismoniy tarbiya darslari mazmunidagi goʻzallikni qay darajada idrok etishlari haqida maʼlumotlar olindi va tahlil qilindi.

Oʻquvchilardan jismoniy tarbiya darslari haqidagi umumiy tushuncha va koʻnikmalarini baholashga qaratilgan ijtimoiy soʻrovda ishtirok etgan respondentlarning 96% jismoniy tarbiya darslariga qiziqishlari, 3.2% esa qiziqmasligini qayd etgan boʻlsa, faqat 0.8% respondentlar “bilmayman”, degan javob bergan. Biroq respondentlarning asosiy qismida ijobiy javob olingan boʻlsa-da, masalaning mohiyatini chuqurroq tahlil etish natijasida umumiy oʻrta taʼlim muassasalarining jismoniy tarbiyaning mohiyati borasida oʻquvchilarga pedagog-murabbiylar tomonidan tushuntirish ishlari samarali boʻlmaganligidan dalolat berdi. Jismoniy tarbiya darslarida oʻqituvchi tomonidan milliy dastur asosida oʻquv mashgʻulotlarini tashkil etishi borasidagi savolga oʻquvchilarning 62% “ha”, 27% “yoʻq”, 11% esa “bilmayman” deb javob berdi. Bu hol saboqlarda tasdiqlangan jismoniy tarbiya boʻyicha milliy dastur asosida samarali tashkil etilmasligi, natijada esa, oʻquvchilarda zaruriy bilimlar boʻlmashligi, jismoniy tarbiya boʻyicha milliy dasturni amaliyotga tatbiq etish samaradorligi past ekanligini bildiradi.

Oʻquvchilarning jismoniy tarbiya haqidagi bilimlari ham past, yaʼni ular biladigan asosiy harakatlari bu oʻyin turlari ekanligi namoyon boʻldi. Bunday hol malakali kadrlar tanqisligi, hozirgi zamon talabiga koʻra oʻquvchilarga bilim beruvchi pedagog-murabbiylar yetarli tayyorgarlikka ega emasligidan dalolat berdi. Chunki, taʼkidlab oʻtilganidek, jismoniy tarbiya darslari taʼlim jarayonini asosini tashkil etadi.

Maʼlumki, jismoniy tarbiya darslarida qoʻllanilishi mumkin boʻlgan, maʼlum darajada taʼlimiy xususiyatlariga koʻra tasniflangan va jismoniy tarbiya boʻyicha “Milliy” dasturda belgilangan estetik madaniyat va ijodkorlik kompetensiyasiga eʼtibor qaratilganda, ushbu darslar oʻz xususiyatiga koʻra oʻquvchilarda harakatlardan zavq olish, sinf mashgʻulotlaridan chalgʻish, jamoaviy harakatlanish, jismoniy mashqlarni maromida bajarish, oʻyinlardan baxra olish hamda gʻalaba qozongan vaqtda xursandchilik kabi qator estetik xususiyatlarni shakllantirishni nazarda tutadi. Biroq, olingan natijalarning tahliliga koʻra oʻqituvchilar tomonidan jismoniy tarbiya darslari dasturga mos tarzda 40%dan kamini tashkil etadi. Bu omil oʻquvchilarga taʼlim beruvchi oʻqituvchilarning jismoniy tarbiya darslarini tashkil etish va olib borish kompetensiyalari, yaʼni nazariy bilim, amaliy koʻnikma va malakalarini oshirish zarurligini koʻrsatadi.

Oʻquvchilardan jismoniy tarbiya boʻlimlari haqida tushuncha berish soʻralganda, oʻquvchilarning 21%i “ha”, 54%i “yoʻq”, 25%i “bilmayman” tarzida javob berishlari oʻqituvchi va murabbiylarning jismoniy tarbiya darslari boʻlimlari (fasllar koʻrinishida) qay tartibda olib borilishi, mashgʻulotlarni tashkil qilish va oʻtkazishda lozim boʻlgan nazariy bilim, amaliy-metodik malakaga ega emasliklarini anglatadi. Bu holat jismoniy tarbiya darslarida uning tarbiyaviy imkoniyatlarini, ayniqsa, oʻquvchilarga estetik tarbiya berish borasidagi imkoniyatlaridan foydalanish talab darajasida emasligini koʻrsatadi.

Oʻrganish natijalariga koʻra, oʻquvchilarning 44 foizi mahallada oʻyindan olinadigan estetik zavq oʻquvchilar ongiga yetarli singdirilmaganligini anglatadi.

Oʻquvchilardan ularning jismoniy tarbiya oʻqituvchilari har darsda yangi vositalardan foydalangan holda jismoniy mashqlar va sport oʻyinlarni oʻrgatishi haqida maʼlumot soʻralganda, oʻquvchilarning 53%i “ha”, 34%i “yoʻq”, 13%i “bilmayman” javobini bergan. Bundan koʻrinadiki, umumiy oʻrta taʼlim maktablarida oʻquvchilarning bilim va koʻnikmalarini shakllantirishda, ularning barkamolligiga erishishda oʻqituvchilar tomonidan yangi vositalardan, yaʼni tarbiyaviy imkoniyatlaridan yetarli foydalanmaydilar. Demak, jismoniy tarbiya darslarining taʼlimiy va tarbiyaviy imkoniyatlari dars jarayoniga toʻlaqonli tatbiq etilmagan.

Shuningdek, jismoniy tarbiya mashgʻulotlari jarayonida oʻquvchilarni estetik tarbiyalashga oid bilim darajasini aniqlash maqsadida jismoniy tarbiya oʻqituvchilari orasida soʻrovnoma oʻtkazildi.

“Jismoniy tarbiya darslarida estetik tarbiya deganda nimani tushunasiz?” degan savolimizga olingan javoblarni koʻrib chiqish mobaynida oʻqituvchilar estetik tarbiya deganda “goʻzallik” soʻzini etimologiyasidan kelib chiqqan holda bunday turdagi tarbiyani amalga oshirishda milliylikni aks ettiradigan oʻyin faoliyat turida amalga oshirish mumkin deb tushunishlari ayon boʻldi. Bu borada estetik xususiyatlarnigina sanab oʻtdilar. Olingan javoblarning tahlili oʻqituvchi va murabbiylarning bu boradagi bilim va malakalari qoniqarli holatda ekanligini koʻrsatdi. Shu maʼnoda jismoniy tarbiya darslarida estetik tarbiya tavsifi va xususiyatlari haqida oʻqituvchilarga maʼlumotlar berib borish maqsadga muvofiqligi koʻrindi.

“Jismoniy mashqlar hamda sport oʻyinlarida goʻzallik bormi?”, degan savolimizga 100% oʻqituvchi “ha”, deb javob berishdi. Demak, jismoniy tarbiya oʻqituvchilarida jismoniy mashqlar hamda sport oʻyinlaridagi estetik

jihatlarini anglashga oid bilimlari yetarli darajada. Biroq shu o'rinda bir savol tug'iladi.

Buyuk Amir Temur Ko'ragoniy tuzluklarida har bir askar jismonan baquvvat, rahmdil, o'zgalarga yordam qo'lini uzatadigan, bajarayotgan mashg'ulotidan zavq oladigan shaxs bo'lmog'i uchun ularga sardor tayinladim. Bularni men o'nboshi, yuzboshi va mingboshi deb atadim deyiladi. Bu borada tarixiy shaxslarning jismoniy tarbiya mazmunidagi ma'naviy, aqliy, axloqiy va estetik qarashlari fikr yuritilganligi so'ralganda, o'qituvchilar xalq og'zaki ijodi to'g'risida bilimga egaligi, ammo, aynan qaysilari xalq og'zaki ijodiga kirishi haqida tasavvuri yo'qligi ma'lum bo'ldi. Berilgan javoblarning 20% ida o'qituvchilar o'yin turlarini to'g'ri ko'rsatganlar.

"Sizning fikringizcha, jismoniy tarbiya darslarida go'zallik bo'lsa, uning go'zalligi nimada?" tarzidagi savolimizga 30% o'qituvchi jismoniy harakatlardagi go'zallik va uni bejirim va qulay sport kiyimlarida bajarilishida deb bilishar ekan. To'g'ri, estetik jihatlar bejirim kiyimlarda ham aks etgan, lekin biz mazkur savol zahirida harakatlar birdamligi bilan bejirim liboslarda uyg'unlashgan go'zallikni nazarda tutgandik. Demak, o'qituvchilar jismoniy tarbiya darslaridagi go'zallikni to'liq anglab yetmaganlar va o'yinlardagi go'zallik haqida aniq tushunchaga to'liq ega emaslar.

"Jismoniy tarbiya darslarida ifodalangan go'zallik haqida o'quvchilarga ma'lumot berasizmi? Agar shunday bo'lsa aniq misol keltiring" deb berilgan savolga

o'qituvchilarning 70%i o'zlari o'tayotgan darslardagi jismoniy harakatlarda ifodalangan go'zallikni to'liq anglamasliklari, bu go'zallik haqida hech qanday ma'lumot va tushuncha bera olmasliklarini izohlab, bu savolni ochiq qoldirganlar. 30% o'qituvchilarning javoblarida esa o'yin mobaynida tushuncha berishi ta'kidlandi.

Xulosa. O'qituvchilardan "Dars jarayonida qaysi sport o'yinlaridan foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaysiz" deb so'ralganda 22% o'qituvchilar guruhlariga ajratib o'ynaladigan o'yinlarni tavsiya etganlar. Ulardan 23% savolni ochiq qoldirishgan bo'lsa, 27% yengil atletikaga moslashtirilgan o'yinlarni tavsiya etganlar, 38% esa, harakatli o'yinlarning bir nechta turlarini keltirib o'tganlar.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi va murabbiylardan jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarni estetik tarbiyalash borasidagi bilim darajasini aniqlashga qaratilgan so'rovnomalardan olingan natijalarning tahlillaridan shunday xulosaga keldik: jismoniy tarbiya o'qituvchilarining jismoniy tarbiya darslarida jismoniy mashqlar, yengil atletika, gimnastika, sport va harakatli o'yinlardan foydalanib, o'quvchilarni estetik tarbiyalash borasidagi bilim va malakalari yetarli darajada emas, Jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarni estetik tarbiyalashda jismoniy tarbiya o'qituvchisi va murabbiylarning pedagogik texnikasi alohida o'rin tutishini hisobga olgan holda mazkur texnikalarni o'z kasbiy faoliyatida qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar

1. Акмалова Д.Т. Современные исследования в области компетенций: анализ и перспективы. Проблемы и перспективы современной гуманитаристики: педагогика, методика преподавания, филология: сборник материалов международной научно-практической конференции. -Андижан –Санкт-Петербург: 2024. -С. 53-56. DOI.10.5281/zenodo.10784120.
 2. Печеркина А.А. Развитие профессиональной компетентности педагога: теория и практика [Текст]: монография. / А.А.Печеркина, Э.Э.Сыманюк, Е.Л.Умникова: Урал. гос. пед. ун-т. -Екатеринбург: [б.и.], 2011. –С.233.
 3. Субочев Н.С., Архипова Т.Г. Компетентностный подход в управлении персоналом: учебное пособие. Волгоградский институт управления – филиал ФГБОУ ВО РАНХиГС. –Волгоград: ИздательствоВолгоградского института управления – филиала РАНХиГС, 2016.
 4. Maxmudov B.A. Jismoniy madaniyat mutaxassislarini tayyorlash mexanizmini takomillashtirish. Monografiya. – Toshkent: "Zebo prints". 2023. 112- b.
 5. Nosirxo'jayeva G. Etika. Estetika (o'quv qo'llanma). – T.: TDYUI nashriyoti, 2006. 114-b.
 6. Hojmirzaev A.D. Jismoniy tarbiya darslari va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarni estetik tarbiyalash. Ped.f.n.diss... – T.: TDPI 2002. 169-b.
 7. Козлова Т.Б. Использование народных подвижных игр в физической подготовке учащихся младших классов с учетом их индивидуальных особенностей. Дисс.к.п.н. – Улан-Удэ: 2000. –С. 179.
- биогаза. "Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)", 2(3), 280-285. <https://doi.org/10.24412/2181-2454-2022-3-280-285>.

REZYUME. Estetik tarbiya shaxsni estetik rivojlantirish, kishini tabiat, mehnat va ijtimoiy munosabatlar zahiridagi go'zallikni estetik ideal nuqtai nazaridan idrok etish va baholashga o'rgatishni anglatadi. Shuningdek, bu tushuncha shaxsni estetik faoliyatga, voqelikni go'zallik qonunlariga ko'ra o'zgartirishni ichki ehtiyoj deb hisoblashga yo'naltirish hamda bu borada unga muntazam ta'sir etish jarayonini ko'zda tutadi.

РЕЗЮМЕ. Эстетическое воспитание означает эстетическое развитие личности, обучение человека воспринимать и оценивать красоту, лежащую в основе природы, труда и общественных отношений, с точки зрения эстетического идеала. Это понятие также подразумевает процесс направления индивида к эстетической деятельности, рассматривая преобразование действительности по законам красоты как внутреннюю потребность и постоянно влияя на них в этом отношении.

SUMMARY. Aesthetic education means the aesthetic development of the individual, teaching a person to perceive and evaluate the beauty underlying nature, labor, and social relations from the perspective of the aesthetic ideal. This concept also implies the process of directing the individual towards aesthetic activity, considering the transformation of reality according to the laws of beauty as an internal need, and constantly influencing them in this regard.